

Szabó Pál,¹ Farkas Máté²

A regionális fejlettségi különbségek mérésének régi és új alternatívái az Európai Unióban regionális politikai szempontból

Old and New Alternatives for Measuring Regional Development Disparities in the European Union from a Regional Policy Perspective

A tanulmány célja, hogy bemutassa, milyen kihívások és megoldások jellemzik az Európai Unió kohéziós politikáját az elmaradott régiók lehatárolása kapcsán. A munka első részében feltártuk, hogy milyen elméleti és gyakorlati úton jutott el a szakma a jelenlegi álláspontokig, és ebből mi jelenik meg a kohéziós politikában. A második részben az egy főre jutó GDP kohéziós politikai eszközként használható indikátoralternatíváit vizsgáltuk, és arra jutottunk, hogy egyelőre nincs igazán jobb lehetőség, habár több ígéretes kezdeményezés fut. A harmadik részben pedig egyrészt a régiók oldaláról közelítettünk a kérdéshez, feltárva, hogy a tagállamok régiók átdarabolásával próbálnak jelentősebb támogatásokhoz juttatni egyes területeket, másrészt a tipizálás és a területi egységek megválasztása is felmerül. Végezetül rámutattunk Magyarországon és régiói esetében arra, hogy egyelőre kedvezményezettjei ennek a rendszernek.

Kulcsszavak: Európai Unió, kohéziós politika, regionális fejlettség

The aim of this study is to present the challenges and solutions for the European Union's cohesion policy in the context of the delimitation of lagging regions. In the first part of the work, we explore the theoretical and practical pathways that have led the profession to the current positions and how these are reflected in cohesion policy. In the second part, we looked at alternative indicators for GDP per capita as

¹ Habilitált egyetemi docens, ELTE TTK FFI Regionális Tudományi Tanszék, e-mail: pal.szabo@ttk.elte.hu

² Statisztikus, EUROSTAT, e-mail: matefarkas27@gmail.com

a cohesion policy tool and concluded that there is no real better option for the time being, although there are several promising initiatives underway. In the third part, we approached the issue from the regional perspective, revealing that Member States are trying to allocate more substantial aid to certain areas by repartitioning regions. We also discussed the issue of typology and the choice of territorial units. Finally, we have pointed out that Hungary and its regions are so far beneficiaries of this system.

Keywords: European Union, cohesion policy, regional development

Bevezetés

Európa egyes térségei jelentős mértékben eltérnek egymástól természeti adottságaikban, társadalmi és gazdasági szerkezetükben, valamint történelmi fejlődési pályáikban; ez a sokszínűség visszaköszön a társadalom számára az eltérő munka- és életfeltételekben s a régióként változó jövedelmi viszonyokban, összességében a térség fejlettségében. A releváns statisztikai adatok³ összevetése alapján megállapítható például, hogy az Európai Unión belül – Luxemburgot és Írországot mint kiugróan magas értékekkel rendelkező országokat nem számítva – az egy főre jutó GDP (vásárlóerő-paritáson számolva) a legfejlettebb és a legelmaradottabb országok között körülbelül kétszeres különbséget mutat, a NUTS 2 szintű régiók esetében pedig ez a különbség – néhány extrém értéktől eltekintve – közel négyszeres.

Az Európai Unió alapelvei közé tartozik ugyanakkor a szolidaritás, a gazdasági integrációból fakadó előnyök igazságos elosztása, a kohézió erősítése és a területi stabilitás előmozdítása. Ennek szellemében az uniós politika egyik kiemelt célkitűzése – amelyet a Lisszaboni Szerződés is rögzít – a régiók közötti fejlettségi különbségek mérséklése, valamint a legkedvezőtlenebb helyzetű térségek leszakadásának csökkentése.

E cél megvalósításának fő eszköze a regionális (kohéziós) politika,⁴ amelynek alapját a térségek fejlettségének pontos, statisztikai alapú meghatározása képezi. Ez lehetővé teszi a támogatásra leginkább rászoruló területek objektívnek vehető lehatárolását, különös tekintettel arra, hogy a regionális politika lényegében pénzügyi források újraelosztását jelenti a tagállamok és a térségek között, fejlettségi alapon. Ennek a folyamatnak transzparensnek kell lennie, és széles körű társadalmi legitimációval kell rendelkeznie.

A tagállamok és régiók számára értelemszerűen fontos cél minél több uniós forrás elnyerése, ezért érdekük fűződik ahhoz, hogy különböző módon növeljék támogatási lehetőségeiket az egyes szakpolitikák, így a kohéziós politika terén is. Ebben a kontextusban különösen fontos a tudományos és szakpolitikai szempontokon nyugvó konszenzus megteremtése a fejlettségi szint tekintetében, ami már régóta kihívást jelent az Európai Unió számára. Az elmúlt időszakban – jórészt igazodva a *mainstream* fejlődésszöveghez – számos kísérlet történt a hagyományos, évtizedek óta alkalmazott fejlettségi

³ Eurostat 2025.

⁴ KENGYEL 2015.

mérőszámok felülvizsgálatára és korszerűsítésére, ezek azonban mind ez idáig nem vezettek jelentős áttöréshez.

Tanulmányunk célja e helyzet elemzése szakpolitikai dokumentumok és tudományos cikkek feldolgozásán, valamint statisztikai adatok vizsgálatán keresztül. Arra keressük a választ, hogy milyen alternatív mutatószámok merültek fel a klasszikus fejlettségi indikátorokkal szemben, valamint milyen problémák és kihívások jelentkeztek az új szempontrendszerek alkalmazása során. A mutatók megválasztása fontos, mivel ez hatással van a politikatervezésre, a monitoringra és az értékelésre.

A tanulmány első részében a területi fejlettségről szóló társadalmi gondolkodás változását mutatjuk be, a másodikban a jelenség európai uniós gyakorlatban történő, kohéziós politikai felzárkóztatást szolgáló indikátorszintű alkalmazását és ennek lehetséges alternatíváit, a harmadik részben a fejlettség területi beosztáshoz, régiótípusokhoz köthető kérdéseit taglaljuk, a negyedikben pedig a formálódó új EU-költségvetési periódus (2028–2034) kohéziós politikájának érintett dokumentumaiból emeljük ki a vonatkozó részeket. A munkát konklúzió zárja.

A térségi fejlettség és elmaradottság értelmezése

A térségi fejlettség fogalma összetett és többdimenziós jelenség, amely a vizsgált földrajzi egységen belül fennálló természeti, társadalmi, gazdasági és infrastrukturális jellemzők együttesének értelmezését igényli. Ez a komplexitás jelentős módszertani kihívásokat vet fel, különösen akkor, amikor nem egy-egy konkrét mutatót, hanem egy terület „átlagos” fejlettségi szintjét kívánjuk megragadni.⁵ A fejlettség mérése a földrajzi elhelyezkedéstől, az elemzés területi léptékétől, a vizsgált időszakától, a rendelkezésre álló statisztikai adatoktól, valamint a különböző jelenségek társadalmi értelmezésétől és megítélésétől is függ.⁶

A fejlettség relatív jellemző, amely területi egységek egymáshoz való viszonyításával nyeri el értelmét; e viszonyítás nem igazán mennyiségi, hanem minőségi jellegű, amelyet társadalmilag konstruált értékítéletek határoznak meg. Az „európai” gondolkodásban – és leginkább a nyugati hegemon fejlődésszöveghez idomulva – jellemző módon a magas jövedelemszint vagy például a korszerű infrastruktúra és a magas iskolai végzettség jelennek/jelentek meg a fejlettség általános indikátoraiként. Ez a szemlélet sokáig – átvéve a 18–19. századi társadalomtudományok s kiváltképp a szociológia elméleteit – determinisztikus, progresszív logikát követett, feltételezve, hogy a térségek lineáris fejlődési pályán helyezkednek el, és különböző fejlettségi fokozatok mentén (például fejlett, közepesen fejlett, elmaradott) sorrendbe állíthatók.⁷ Az 1950-es, 1960-as évek latin-amerikai strukturalista iskolájából kiindulva egyre nagyobb hangsúlyt kapott az alternatív, illetve a többutas fejlődési modellek lehetősége is, amely a múlt század 80-as éveitől kezdve az úgynevezett *post-development* gondolkörben csúcspontot ért el.⁸

⁵ SZABÓ 2015.

⁶ NEMES NAGY 1998; FARKAS–SZABÓ 2012.

⁷ HAMILTON 1992; SZTOMPKA 1993; SÁRKÁNY–SOMLAI 2004; FARKAS 2018.

⁸ ESCOBAR 2000; LAWSON 2007; BOROS 2010.

A 20. században a fejlettség értelmezése főleg gazdasági és infrastrukturális alapokra épült, a modernizációs paradigma logikáját tükrözte. Idővel, jórészt az 1960-as, 1970-es évektől kezdődően, megjelentek azonban azok a tudományos és társadalmi elvárások, amelyek a természeti környezet, valamint a társadalmi szempontok – például életminőség, egészség, oktatás, egyenlőtlenségek – erőteljesebb integrációját sürgették a fejlettség értelmezésébe és ezek megjelenítését a mérésében. E kritikai megközelítések nemcsak az akadémiai diskurzusban, hanem a szakpolitikai gondolkodásban is megjelentek, amit számos nemzetközi jelentés, új indikátor (például az ENSZ által kidolgozott *human development index*, vagyis HDI, az OECD-féle *better life index*, azaz BLI, vagy a Stiglitz-jelentés), illetve egyéb civil kezdeményezések is fémjelznek.

Az 1. táblázat a 20. századi fejlődéelméletek és a fejlődésről való gondolkodás, illetve a jelenség mérésének összefüggéseit szemlélteti. A két oldal viszonya az elméletek, ideológiák és a tudományos diszciplínák erősödése/gyengülése oldaláról hat a módszertan felé: e kölcsönös hatásmechanizmusban a domináns fejlődésparadigmák és a vezető tudományterületek mindig is erőteljesen befolyásolták az alkalmazott indikátorok típusát és a mérés módszertanát. A GDP-alapú fejlettségmérés ennek megfelelően a modernizációs, ökonomista szemlélet örökségeként értelmezhető, míg a strukturális jellemzők bevonása a strukturalista-funkcionalista irányzat hatását tükrözi. A 70-es évektől azonban paradigmaváltás indult el, és a növekedéscentrikus megközelítést fokozatosan felváltotta egy holisztikusabb szemlélet, amely az emberi alapjogokat, szükségleteket, a társadalmi részvételt és a nemi egyenlőséget is integrálta a fejlődés fogalmába. Ennek hatására a fejlődés mérése is sokrétűbbé vált: új indikátorokat és komplex indikátorrendszereket – például HDI (*human development index*), GII (*global innovation index*), MPI (*multidimensional poverty index*) – vezettek be, amelyek túllépnek a pusztán gazdasági mutatókon, és hangsúlyozzák a társadalmi jólét, az egyenlőség és a fenntarthatóság dimenzióit is.⁹

Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy az újonnan megjelenő alternatív fejlettségi koncepciók és mérési eljárások – legyenek koncepcionálisan bármennyire is előremutatók – gyakran hordoznak magukban bizonytalanságokat és szubjektív elemeket. Emiatt számos kritika érte ezeket, különösen a mutatók kiválasztásának és súlyozásának indokoltsága kapcsán (például miért éppen három komponens alkotja a HDI-t, és miért pont ezeket az aspektusokat mérik). Összességében a fejlettségi indikátorok alkalmazása továbbra is rendkívül sokszínű, s így a tudományos eredmények és ezek „üzenetei” nem kínálnak egyértelmű útmutatást a szakpolitika, kifejezetten a regionális politika számára. Ennek következtében az európai kohéziós politika kialakítása során egyre inkább jellemzővé vált az indikátorok szelektív, célorientált alkalmazása, amely gyakran saját szakpolitikai döntések függvénye.

⁹ FARKAS 2018.

1. táblázat: A fejlődéseméletek és a fejlődés mérésének rendszere 1940-től napjainkig

Időszak	Domináns fejlődésemélet(ek) és megközelítések	A fejlettség/elmaradottság felfogása	A fejlődés mérése
1940–1950-es évek	keynesianizmus, fejlődés-gazdaságtan, modernizációelmélet, evolucionizmus, strukturalista-funkcionalista nézetek	gazdasági növekedés, iparosítás, gazdasági-társadalmi modernizáció	GDP(-növekedés)
1960-as évek	strukturalizmus, függőségelméletek	iparosítás (ISI), tőkefelhalmozás, kizsákmányoló mechanizmusok, egyenlőtlen csere	(egy főre jutó) GDP-növekedés, a GDP szektoriális eloszlása
1970-es évek	alternatív fejlődési utak, társadalmi jelzőszámprogram	alapvető szükségletek, alapvető javak megléte	egy főre jutó GDP-növekedés + alapvető javak, szükségletek, komplex indikátorok
1980–1990-es évek	neoliberalizmus	strukturális reformok, privatizáció, dereguláció	egy főre jutó GDP-növekedés, nem monetáris tényezők figyelembevétele, HDI, komplex mutatók
	post-development	lokális társadalmi mozgalmak, helyi kultúrák és közösségek érdekérvényesítése	
	emberi fejlődés	emberi képességek kiszélesítése, képességszemlélet	
2000-es évek	millenniumi és fenntartható fejlesztési célok	fenntartható fejlődés, klímaváltozás, szegénységsökkentés, egyenlőtlenségek csökkentése, holisztikus szemlélet, „Beyond GDP”	MDG (millennium development goals) és SDG (sustainable development goals) indikátorrendszer, WDI (world development indicators), egy főre jutó GDP

Forrás: FARKAS 2018: 98

A fejlettség mérésének jelenlegi gyakorlata az Európai Unióban

Napjainkban az országok és régiók fejlettségének mérése jellemzően egy kiemelt indikátor vagy egy komplex mutatószámrendszer alapján történik. A legelterjedtebb mutatók az egy főre jutó GNI és GDP, amelyek elsősorban a gazdasági fejlettséget és a relatív teljesítményt tükrözik, nem pedig a komplex társadalmi-gazdasági fejlettséget. Noha ezen indikátorok több szempontból is vitathatók – például jellegük, összetevőik, illetve a területi korrekcióigények (telephely-székhely, ingázás jelensége) tekintetében,¹⁰ vagy hogy nem veszik figyelembe a növekvő termelés környezeti és társadalmi költségeit,

¹⁰ NEMES NAGY 1998.

figyelman kívül hagyják a nem piaci tranzakciókat¹¹ –, az egyszerű értelmezhetőség és a jól kidolgozott metodika (nemzeti számlák) miatt továbbra is ezek képezik a regionális politika alapját az Európai Unióban. Bár eredetileg nem erre a célra szánták, az egy főre jutó GDP mára az életszínvonal és a jólét univerzális mérőszámává vált, mivel a GDP növekedése (azaz a gazdasági növekedés) általában magasabb jövedelemmel, magasabb fogyasztással és az életszínvonal emelkedésével jár.¹²

Az EU Kohéziós Alapja a legelmaradottabb tagállamokat támogatja, különös tekintettel azokra, ahol az egy főre jutó GNI nem éri el az uniós átlag 90%-át, míg az ERFA (Európai Regionális Fejlesztési Alap) és az ESZA (Európai Szociális Alap) forrásai azon NUTS 2 szintű régiók számára biztosítanak kiemelt támogatást, ahol az egy főre jutó GDP vásárlóerő-paritáson számítva az EU-átlag 75%-a alatt marad. Habár az utóbbi mutató alapján fejlettebbnek számító régiók (a GDP/fő az uniós átlag 75–100%-a vagy nagyobb mint 100%) is részesülhetnek támogatásban, az erőforrások allokációja – a koncentráció elvének megfelelően – erősen súlyozott a hátrányosabb helyzetű térségek irányába. A Kohéziós Alap forrásainak elosztásához és a méréshez az országos szint adott, míg utóbbiakhoz a háromszintű regionális beosztás, az úgynevezett NUTS lett kialakítva az Európai Unióban. Ez utóbbi eredetileg statisztikai és elemzési célokat szolgált, azonban mára a szakpolitikai döntéshozatal egyik alapvető eszközévé vált.¹³

A 2021–2027-es költségvetési ciklus kezdetén a 240 NUTS 2 régió közül 78 (33%) tartozott a kevésbé fejlett kategóriába, ahol az EU lakosságának mintegy 27%-a élt. Az átmeneti régiók száma 67, míg a fejlettebb kategóriában 95 egység szerepelt.¹⁴ A besorolás a ciklus alatt változatlan marad a jogszabályi előírás miatt, noha az adatok és a régiók határai részben módosultak.

Felmerül a kérdés, hogy vajon milyen más lehetőségek vannak a legelmaradottabb régiók lehatárolására. Ian Hamilton rámutat, hogy az 1950–60-as években a beavatkozásra szoruló térségek kijelölése gyakran a foglalkoztatottsági és munkanélküliségi mutatók alapján történt.¹⁵ Ha a NUTS 2 régiók (244 egység a NUTS 2024 beosztás szerint) 2022-es munkanélküliségi rátáját hasonlítjuk össze a GDP/fő (pps) értékeikkel, akkor a korrelációs együttható értéke csupán $-0,36$, azaz a mutatók közötti kapcsolat fordított, de nem túl erős. Ez arra utal, hogy a munkanélküliségi ráta alkalmazása esetén több, a GDP/fő alapján gazdaságilag fejlettebb, de magasabb munkanélküliséggel küzdő régió – például Brüsszel, Bécs, Stockholm, valamint Párizs, Madrid, Lisszabon, Athén, Róma térsége – kerülhetne be a kiemelten támogatott kategóriába, miközben számos kelet-közép-európai régió, például magyar, lengyel, cseh, román kiszorulna abból. (Ha a jelenleg érvényes GDP/fő arányból indulunk ki – ahogy ez korábban látható –, azaz a régiók közel egyharmada kapna kiemelt támogatást, akkor a munkanélküliségi ráta 6,7%-os értéke lenne a küszöb [a GDP/fő esetében 26 500 pps a küszöbérték].) Ez a megközelítés tehát elsősorban kelet-közép-európai perspektívából nem lenne előnyös. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy míg az utóbbi térségben a szegénység,

¹¹ European Parliament 2016.

¹² European Parliament 2016.

¹³ A NUTS-régiókról és a nomenklatúra legutóbbi változásairól bővebb áttekintést ad például SZABÓ 2005, SZABÓ–FARKAS 2024.

¹⁴ Bizottság (EU) 2021/1130 végrehajtási határozata.

¹⁵ HAMILTON 1999.

a társadalmi kirekesztettség és a munkanélküliség leginkább a vidéki területeken koncentrálódik, addig Nyugat-Európában inkább a nagyvárosokat érinti, így a regionális politika egyik prioritása „nyugati szemmel” a városfejlesztés. Ezt a célkitűzést az uniós szabályozás is tükrözi: a 2021–2027-es időszakban a regionális támogatások legalább 8%-át városfejlesztésre kell fordítani.

További lehetséges indikátorként merül fel az egy háztartásra jutó jövedelem, amelyet az EU regionális szinten is mér és időközönként közöl. A 2022-es NUTS 2 szintű adatok alapján ez a mutató szoros, pozitív kapcsolatot állapít meg az egy főre jutó GDP-vel (pps): a korrelációs együttható értéke 0,77. A két mutató alapján azonosított „leginkább támogatandó” régiók (81-81 db) között csupán hat térség különbözik (különbözőbb hasonlóságot nem mutatva egy-egy olasz, spanyol, portugál, román, lengyel régió és Észtország lenne jogosult jövedelem alapján jelentősebb támogatásra), ami arra utal, hogy a GDP/fő mutató ebben az esetben megfelelően képes azonosítani az alacsony jövedelmű háztartásokkal rendelkező térségeket is, s ez alapján felesleges lenne lecserélni az indikátort.

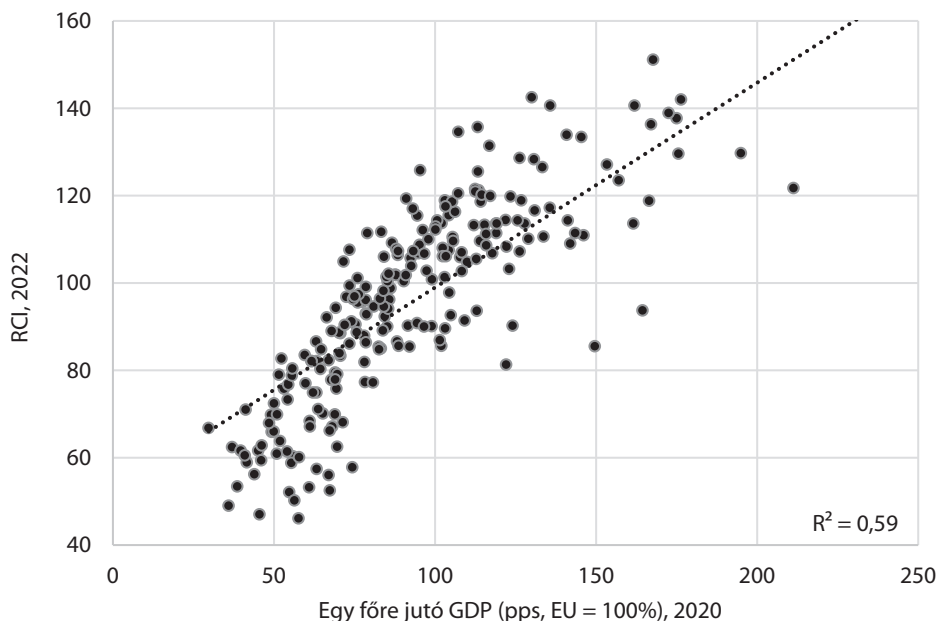
Egy harmadik lehetőség lehetne az Európai Bizottság Regionális és Várospolitikai Főigazgatósága által kidolgozott Regionális Versenyképességi Index (*regional competitiveness index*, RCI), egy összetett, 68 indikátorból álló mutatószám, amelyet legutóbb 2022-ben publikáltak.¹⁶ (Előnye, hogy már többször kiszámolták az elmúlt években, így idősorosan is rendelkezésre áll.) Az index számítási módszerének jellemzője, hogy hét ország esetében a különálló fővárost összevonták a környező régiójával mint ingázási zónával, így csak 234 egységre készült el a számított érték. Az RCI és a GDP/fő mutató között viszont szintén szoros a kapcsolat, a korrelációs együttható 0,77. Az összefüggés, az elemzők közlése alapján, a fejlettebb régiók körében gyengül, azaz az RCI-érték tekintetében a fejlettebb régiók jobban szóródnak, ugyanakkor a cél a fejletlenebbek meghatározása, amiben viszont komoly egyezés van (1. ábra). A korábban felvázolt logikát követve: ha a régiók egyharmada kiemelt támogatásra lenne jogosult, akkor a két mutató közötti szoros kapcsolat miatt a 81-81 régió között mindössze 12 eltérés lenne (körülbelül 15%): magasabb támogatáshoz jutnának például olasz, spanyol, francia régiók, míg nem kapnának kiemelt támogatást egyes cseh, lengyel, lett, litván, portugál vagy belga régiók, ha az RCI lenne a támogatások kiemelt indikátora. A fő kihívás az RCI alkalmazása kapcsán az, hogy noha módszertanilag és statisztikai szempontból megalapozott, vitatható a használt indikátorok köre (miért azokat választották) és súlyozása (összetevők relatív súlya). Összességében a komplex mutatók kialakítása szükségszerűen magában foglal értékítéleteket, normatív döntéseket, amelyek önkényesnek is tekinthetők.¹⁷

A 2010-es évek közepén volt kísérlet regionális HDI-számításokra az Európai Unió berkeiben (hat mutatóból), de ez nem tükrözött érdemileg más képet, mint az egy főre jutó GDP, s nem is lett megújítva később.

¹⁶ European Commission 2023a.

¹⁷ European Parliament 2016.

1. ábra: Összefüggés az Európai Unió NUTS 2 régióinak egy főre jutó GDP- (pps) és RCI-értékei között
 Forrás: European Commission 2023a

Hasonlóan európai bizottsági szinten fogalmazódott meg 2016-ban egy olyan komplex mutató, amelynél a gazdasági mutatókat szándékosan kizárták: ez a European Social Progress Index (EU-SPI), amely a társadalmi fejlődést méri. Az egy főre jutó GDP kiegészítésére szánták, a politikai döntéshozatal eszközeként. Annak ellenére, hogy az EU-SPI is új lehetőségeket kínál a politikai döntéshozatalban, az európai kohéziós politika keretében biztosított források elosztása nagyrészt a régiók GDP-jétől függ. Beltrán-Esteve és szerzőtársai szerint ez valószínűleg azért van, mert az index még viszonylag új, de azért is, mert a robusztusságát bizonyítani kell, illetve az összetett indexek átfogóak és nagyon hasznosak az összefoglaláshoz, azonban felépítésük néhány szubjektív döntésen alapul olyan kulcsfontosságú kérdésekben, mint a mutatók kiválasztása és normalizálása, az összetevők közötti kompenzálhatóság mértéke és az aggregációs módszerek. Ráadásul az EU-SPI és az egy főre jutó GDP között pozitív korreláció van.¹⁸ (Kutatók is számoltak ilyen komplex indexeket, például spanyol elemzők egy multidimenziójú regionális fejlettségi indexet, de összevetve az aktuális elosztási mechanizmussal, mindössze 6% eltérést találtak a jogosultságban a régiók között.)¹⁹

Persze mindez nem jelenti azt, hogy ne használnának egyes országokban, így hazánkban is, különböző fejlettségi indikátorokat a GDP helyett vagy annak hiányban (alacsonyabb területi szint miatt) az elmaradottabb térségek kimutatására

¹⁸ BELTRÁN-ESTEVE et al. 2023.

¹⁹ European Parliament 2016.

(Magyarországon a hátrányos helyzetű kistérségek, majd járások lehatárolásához képeztek komplex fejlettségi mutatókat), de ezek európai uniós szintre emelésére sem látni egyelőre példát.

Végezetül felmerül, hogy vajon az egy főre jutó GDP megtartható-e vezető indikátorként, esetleg kiegészítő mutatók bevezetésével. Az Európai Bizottság egy 2023-as jelentése szerint egyre világosabbá válik, hogy a GDP önmagában nem alkalmas a társadalmi és környezeti fejlődés átfogó mérésére. Ezért indultak el a fenntartható és inkluzív jóléti mutatók kidolgozására irányuló kutatások, amelyek célja, hogy a GDP kiegészítéseként figyelembe vegyék az életminőség különböző aspektusait (például egészségügy, oktatás, rekreáció), az egyenlőtlenségeket vagy akár a környezeti terheket (például szennyezés, üvegházhatású gázok kibocsátása), a természeti erőforrások kimerülését.²⁰ Ezek a mérőszámok jelenleg ugyanakkor még nem állnak rendelkezésre teljes körű statisztikai adatok formájában, így érdemi előrelépés sem igazán történt. Eközben a GDP statisztikai számbavétele egyre pontosabbá válik, akárcsak a népességre vonatkozó adatok, amelyek a GDP/fő mutató számításának másik pillérét képezik.

A kohéziós politika célja – tudniillik, hogy az elmaradott régiók gazdasági fejlettsége nőjön, azaz az egy főre jutó GDP értéke emelkedjen – nemcsak a gazdasági teljesítmény javulásával érhető el, hanem a népesség csökkenésével is. Míg az előbbi kívánatos célkitűzés, lehetőség szerint fenntartható módon, addig az utóbbi – sem EU-s, sem tagállami szinten – nem tekinthető kívánatosnak. Minden ellenkező törekvés ellenére ugyanakkor a NUTS 2 régiók közel 45%-a népességcsökkenést könyvelt el 2020 és 2024 között, sőt több mint 2%-os visszaesés volt tapasztalható számos görög, olasz, lengyel, szlovák, magyar, román, bolgár, valamint kelet-németországi térségben. Ez a demográfiai csökkenés is módosíthatja tehát a GDP/fő mutató mint fejlettségi indikátor értelmezését.

A régiók átalakítása és egyéb szempontok

Az elmúlt ciklusokban egyre gyakoribbá vált az uniós tagállamokban a regionális szintű területi egységek újradefiniálása. E változások mögött gyakran felfedezhető az a szándék, hogy a régiók kiemelt uniós támogatásokhoz jussanak – különösen akkor, ha az adott térség egy főre jutó GDP-je így az uniós átlag 75%-a alá esik. A régiók határainak módosítására általában a NUTS-osztályozás háromévenkénti felülvizsgálatakor kerül sor, azonban ezek hatása a támogatási jogosultságokra (az új egy főre jutó GDP-adatok figyelembevételével) csak az új uniós költségvetési ciklus kezdetén válik érvényessé. Ilyen átalakításokra számos példa hozható.

Már az 1990-es években előfordult, hogy a területi beosztások átalakítása a támogatások elosztásának módosulásához vezetett. Az Egyesült Királyság például a 2000–2006-os időszakra kérte NUTS-beosztásának módosítását: ekkor Wales két régióját úgy alakították át, hogy a létrehozott nyugati régió – az uniós átlag 75%-a alatti GDP/fő érték révén – bekerült a kiemelten támogatott térségek körébe, jöllehet korábban egyik walesi régió sem volt ebben a kategóriában.²¹ Hasonlóképpen Devon és Cornwall

²⁰ European Commission 2023b.

²¹ Kovács 2015.

korábban egy statisztikai régiót képeztek (75% feletti GDP/fő értékkel), ám szétválasztásuk után Cornwall immár 60% alatti értékével jogosulttá vált a kiemelt támogatásra.²²

Több tagállamban megtörtént a fővárosi régiók átalakítása is, amely során a főváros egyik térsége önálló régióvá vált vagy szomszédos régiókhoz került. Portugáliában a 2000-es évek elején Lisszabon nagy kiterjedésű NUTS 2 régiójából három NUTS 3 egységet csatoltak át más NUTS 2 régiókhoz, s noha a fővárosi régió kiesett a legelmaradottabb kategóriából (ahonnan egyébként is kikerült volna), de a leválasztott részek – új régióik révén – a kedvezményezett kategóriában maradtak. A 2020-as évek elején újabb felosztás történt: Lisszabon térségét két NUTS 2 régióra bontották: egy északi (Grande Lisboa) és egy déli (Península de Setúbal) egységre. 2022-ben az eredeti nagy régió egy főre jutó GDP-je az EU-átlag 102%-án állt, míg a déli rész különválása után annak értéke már csak 53% volt, szemben a főváros 120%-os mutatójával, így a déli régió potenciálisan kedvezőbb támogatási pozícióba került.²³

Hasonló logika mentén zajlottak ilyen jellegű átalakítások a posztszocialista országokban is. Magyarország és Lengyelország kezdetben a fővárost is magában foglaló, nagyobb NUTS 2 régiókat jelölt ki, amit azonban később módosítottak. Lengyelországban a 2016-os NUTS-besorolás érvénybe lépésekor a Mazowieckie régiót – amelyben Varsó is volt – NUTS 1 szintre emelték, majd két új NUTS 2 egységre osztották: az egyiket a főváros és környezete (*Warszawski stołeczny*) alkotta, a másik pedig a *Mazowiecki regionalny* nevű, „lyukas” régió lett.²⁴ A döntést a főváros és környezete közötti jelentős fejlettségbeli különbség indokolta.²⁵ Magyarországon ugyanez a logika vezetett a Közép-magyarországi régió Budapestre és Pest vármegyére való kettéválasztásához. E lépéssel egy régi problémát orvosoltak, hiszen Pest megye érdemben kevesebb támogatást kapott, mivel a fővárossal közös régiónak magas volt az egy főre jutó GDP-értéke.²⁶

Más tartalmú, de ehhez a kérdéskörhöz tartozik a régiók tipizálása is. Az Eurostat az elmúlt években környezeti és társadalmi szempontok alapján új kategóriákat vezetett be a NUTS 2 és 3 területi szinteken. NUTS 3 szinten megkülönböztetnek urbánus, átmeneti és rurális (*urban, intermediate, rural*), valamint nagyvárosi és nem nagyvárosi (*metropolitan, non-metropolitan*), továbbá tengerparti és nem tengerparti (*coastal, non-coastal*) régiókat. A legalacsonyabb területi szinten (LAU) az urbanizáció mértéke (DEGURBA), a funkcionális várostérségek (*functional urban areas*) és a tengerparti területek (*coastal areas*) is külön kategóriát képeznek (ezeket a területi tipológiákat 2017-ben jogszabályi környezetbe ültették az EU 2017/2391-es rendeletével, az úgynevezett Tercet-rendelettel). A jogszabályban nem legalizált módon még létezik az országhatár menti (*border regions*), a hegyvidéki (*mountain regions*) és a szigetekre (*island regions*) vonatkozó régiótipizálás is. Noha ezek a besorolások fontosak lehetnek a régiók társadalmi-gazdasági elemzése szempontjából, egy-egy csoport tagjai körében nagy fokú heterogenitás tapasztalható, például fejlettség tekintetében, és fontosabb egy térség fejlettségében makroregionális helyzete – hogy posztszocialista, dél-európai vagy nyugat-európai régióról van-e szó –, mint például az, hogy tengerparti vagy határ menti

²² DI CATALDO 2017.

²³ SZABÓ–FARKAS 2024.

²⁴ SZABÓ–SZABÓ 2018.

²⁵ PIKLER 2016.

²⁶ PIKLER 2016; SZABÓ–SZABÓ 2018.

régióról beszélünk. Ezt igazolja, hogy az egy főre jutó GDP-ben nem mutatkozik érdemi különbség a tipizált régiócsoporthoz között (kivéve a nagyvárosok és a vidék közötti különbséget), s az egyes csoportokon belül is nagy a relatív szóródás.²⁷ Igari András szerint ez magyarázza azt is, hogy az elmúlt évtizedekben fokozatosan csökkent a specifikus térségtípusok célzott támogatásának szerepe, habár azok problémáiról továbbra sem szabad megfeledkezni – ezt a Lisszaboni Szerződés is megerősíti. Jelen állás szerint tehát nincs szakmai indokoltsága a támogatási rendszer térségtípus-alapú újrastrukturálásának.

A térségek kapcsán egyre gyakrabban megfogalmazódik az is, hogy a NUTS statisztikai és közigazgatási felosztás, ugyanakkor a földrajzi térben inkább a funkcionális térségek a meghatározók a társadalom és a gazdaság területisége szempontjából, ám egyelőre az ilyen lehatárolások (amelyek például a funkcionális várostérségeknél az ingázásra építenek) még nem meggyőzők, mivel például nincsenek területi gazdáik, akik a fejlesztési folyamatokat levezényelnék egy ilyen térségben, központi indítatásból meg elég vitatható.

Felmerülhet az is, hogy a fejlettség szerinti besorolást alacsonyabb, azaz NUTS 3 szinten vezessék be (ezt eddig érdemben nem vetették fel, feltehetőleg a nagyszámú [1165 db] területegység miatt). Ez lehetővé tenné a célzottabb támogatást, hiszen sok esetben egy közepesen fejlett NUTS 2 régió belül is lehetnek erősen elmaradott térségek – ezek jelenleg kiesnek a magasabb támogatási intenzitásból –, illetve fordítva, elmaradottabb régió belül is lehet kisebb fejlettebb részeket találni. Konkrét példákat hozva, Belgiumban a 2023-as adatok szerint Liège tartomány GDP/fő mutatója 86% volt, míg egyik NUTS 3 régiója, Waremmé csak 58%-on állt; ugyanakkor például Spanyolországban Castilla-La Mancha NUTS 2 régiójának 73%-os értéke mellett Cuenca térsége már 87%-os értéket ért el. Magyarország esetében jelenleg az EU-szintű fejlettségi besorolás NUTS 2 szinten történik, ám a kohéziós politika megvalósítása már NUTS 3, azaz vármegyei szinten zajlik (stratégiai tervezés, programalkotás, pályázatok), így egy esetleges váltás nem jelentene újdonságot hazánk számára. Lényeges ugyanakkor, hogy Eurostat-adatok szerint 2022-ben Budapest mellett Győr-Moson-Sopron és Fejér, 2023-ban pedig Győr-Moson-Sopron és Komárom-Esztergom vármegye lépte át az uniós átlag 75%-át az egy főre jutó GDP (pps) tekintetében. Mivel a szakpolitikai döntés a legutóbbi három év GDP/fő (pps) adatainak átlagán alapul, elképzelhető, hogy például Fejér vagy Győr-Moson-Sopron vármegye is kikerülne a kiemelten támogatott kategóriából. (Ugyanez a probléma a 3-3 vármegyéből álló NUTS 2 régiók esetében egyelőre nem merül fel.) Jelenleg annyi belső területi célzás van a hazai szakpolitikában a vidéki régiók esetében, hogy a Partnerségi Megállapodás alapján – az EU javaslatának megfelelően – a fejlesztési források 65%-át a hét elmaradott NUTS 2 régió közül a négy leginkább rászorulóba kell irányítani. A TOP+ (Terület- és Településfejlesztési Operatív Program Plusz) ezenfelül a 36 komplex programmal fejlesztendő járást is kiemeli, biztosítva, hogy a támogatások a legelmaradottabb térségekbe koncentrálódjanak.

²⁷ IGARI 2021.

Aktuális helyzet az Európai Unióban

Visszatérve az Európai Unió szintjére, a kilencedik kohéziós jelentésről szóló, 2025 májusában megjelent európai parlamenti állásfoglalás (jelentés) kiemeli, hogy az egy főre jutó regionális GDP-nek továbbra is a fő kritériumnak kell maradnia a kohéziós politika keretében a tagállamoknak jutó allokációk meghatározásához, valamint elismeri, hogy egyedi esetekben a statisztikai célú területi egységek nomenklatúrájának NUTS 3 egységeit is alkalmazni kell oly módon, hogy felismerjék a NUTS 2 régiókon belüli fejlettségi egyenlőtlenségek fennállását.²⁸

Az EU új költségvetési ciklusa (2028–2034) kapcsán 2025 nyarán megjelent európai tanácsi rendelet rögtön az első oldalon kiemeli, s ezzel a mutatót legazilálja, hogy habár a regionális és területi egyenlőtlenségek jelentősen csökkentek az unióban, többek között az EU kohéziós politikája révén, az uniós polgárok 29%-a (mintegy 130 millió fő) továbbra is olyan régiókban él, ahol az egy főre jutó GDP az uniós átlag 75%-a alatt van. A rendelet a definíciók között pedig részletezi is a GDP/fő szerepét: a régióknak a három kategória egyikébe való besorolását az alapján kell meghatározni, hogy az egyes régiók egy főre jutó GDP-je – vásárlóerő-egységben (pps) mérve és a 2021–2023-as időszakra vonatkozó uniós adatok alapján számítva – hogyan viszonyul az EU27 ugyanazon referencia-időszakra vonatkozó átlagos egy főre jutó GDP-értékéhez. Ez a három kategória pedig: kevésbé fejlett régiók (*less developed regions*), ahol az egy főre jutó GDP (pps, %) kisebb, mint az EU27-átlag 75%-a, átmeneti (*transition*), ha 75 és 100% között van, valamint fejlett (*more developed*), ha 100% felett van az érték. A régiókat határozatokkal fogják besorolni, ami 2028. január 1-től 2034. december 31-ig lesz érvényes.²⁹ Az is nyilvános már, hogy a kevésbé fejlett régióknak rögzítetten legalább 218 milliárd euró összegű támogatás jutna a kohéziós keretből, amivel a támogatás koncentrációja érvényesülne.³⁰ A régiókat illetően felbukkan viszont, hogy a fejlettséget NUTS 3 szinten mérnék, ami mindenképp komoly változás lenne a korábbi ciklusokhoz képest. Ugyanakkor korábban az jelent meg, hogy a NUTS 3 régiók adatai továbbra is felhasználhatók a tervekben a beavatkozások finomhangolására és a helyi egyenlőtlenségek kezelésére, de nem helyettesítik a NUTS 2-t mint az uniós költségvetés elosztásának hivatalos alapját. (Az Európai Parlament hangsúlyozta a részletesebb regionális kritériumok – beleértve a NUTS 3-at is – használatának fontosságát az egyenlőtlenségek jobb megértése érdekében,³¹ de ezek ajánlások vagy elemzési pontok, nem pedig végleges elosztási törvények.) A régiókhoz hasonlóan az országok fejlettségi besorolása is elkészül majd, méghozzá az eddigi gyakorlat szerint, azaz az egy főre jutó GNI-érték lesz az indikátor, s az EU27 átlagának 90%-a lesz a fejlettségi küszöb – ezt az előbb is hivatkozott rendelet a nemzeti

²⁸ P10_TA(2025)0098: Az Európai Parlament 2025. május 8-i állásfoglalása a gazdasági és társadalmi kohézióról szóló kilencedik jelentésről (2024/2107[INI]).

²⁹ COM(2025) 565: Az Európai Parlament és a Tanács rendelete az Európai Gazdasági, Társadalmi és Területi Kohéziós, Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési, Halászati és Tengeri, Jóléti és Biztonsági Alap 2028–2034 közötti időszakra történő létrehozásáról, valamint az (EU) 2023/955 és az (EU) Euratom) 2024/2509 rendelet módosításáról.

³⁰ European Commission 2025b.

³¹ P10_TA(2025)0098: Az Európai Parlament 2025. május 8-i állásfoglalása a gazdasági és társadalmi kohézióról szóló kilencedik jelentésről (2024/2107[INI]).

és regionális partnerségi terv leírásánál rögzíti (22. cikk).³² Összességében mindezekkel a Bizottság továbbra is egyszerű és átlátható elosztási rendszert javasolt a kohéziós politikához és a nemzeti és regionális partnerségi tervekhez.

Zárszó

Az Európai Unió következő, 2028–2034 közötti többéves pénzügyi keretének előkészítése során valamennyi szakpolitikát – így a kohéziós politikát is – újratárgyalják. Ennek hátterében egyrészt a korábbi évek tapasztalatai, másrészt a megváltozott belső és külső körülmények állnak. A reformfolyamat kiemelt eleme a szakpolitikai célkitűzések és az uniós források elosztásának módja, amelynek középpontjában – összhangban a Lisszaboni Szerződés rendelkezéseivel – továbbra is a legkedvezőtlenebb helyzetű régiók felzárkóztatása áll. A következő ciklus tervezési munkálatai során így ismét előtérbe kerülhetnek a NUTS-régiók lehatárolásával kapcsolatos kérdések, valamint az elmaradottság mérésének módszertani megközelítései. Tanulmányunk e keretrendszerben vizsgálta az alternatívákat, valamint bemutatta a legfrissebb statisztikai adatok alapján kirajzolódó indikátor-összefüggéseket. Az eddigiek alapján azonban feltételezhető, hogy – az új elvek és indikátorok felmerülése ellenére – továbbra is az egy főre jutó GDP (vásárlóerő-paritáson számítva) és GNI maradhat a fejlettség és így a támogatási jogosultság legfontosabb mérőszáma. Ebben az is szerepet játszhat, hogy egyszerű és egyértelmű, egyetlen számból áll, ami vonzóvá és könnyen érthetővé teszi az EU társadalmát, a politikai döntéshozók és a média számára is. Az is fontos a politikai döntéshozatal szempontjából, hogy az adatoknak a lehető legfrissebbnek, időszerűnek és relevánsnak kell lenniük. Emellett a konszenzus is fontos, azaz a témáról szóló tagállami szintű egyeztetés során egyelőre nem állt elő egyetértés, mivel egy új módszertan egyeseknek kedvez, másoknak nem, s így a konszenzust a mérési módszer továbbvitele jelenti. Hasonló a helyzet a helyi és regionális önkormányzatok szintjén is, nincs egyetértés a GDP-n túli mutatók tekintetében (csak az, hogy ez nem elég kifejező), ahogy ezt a Régiók Bizottságának felmérése kimutatta.³³

Az indikátorok megmaradása hazánkat illetően jelenleg abból a szempontból kedvező fejleménynek tekinthető, hogy így a vidéki régiók mindegyike, valamint a vármegyék döntő többsége továbbra is a 75%-os küszöb alatt helyezkedik el, így elvileg jogosultak maradhatnak a kiemelt támogatásra. Ugyanakkor az is elgondolkodtató, hogy húsz évvel az uniós csatlakozás után a magyar térségek jelentős része még mindig ebbe a kategóriába tartozik, ami szükségessé teszi a jövőbeni hazai fejlesztéspolitika mélyreható átgondolását, különös tekintettel felzárkóztató hatására.

A cikkben megfogalmazott – a közölt tényeken túlmenő – információk és vélemények a szerzők saját álláspontját tükrözik, és nem feltétlenül esnek egybe az Európai Bizottság álláspontjával.

³² COM(2025) 565: Az Európai Parlament és a Tanács rendelete az Európai Gazdasági, Társadalmi és Területi Kohéziós, Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési, Halászati és Tengeri, Jóléti és Biztonsági Alap 2028–2034 közötti időszakra történő létrehozásáról, valamint az (EU) 2023/955 és az (EU, Euratom) 2024/2509 rendelet módosításáról.

³³ European Parliament 2016.

Felhasznált irodalom

- BELTRÁN-ESTEVE, Mercedes et al. (2023): Is the European Social Progress Index Robust? Implications for the Design of European Union Regional Cohesion Policy. *Regional Studies*, 57(11), 2285–2306. Online: <https://doi.org/10.1080/00343404.2022.2159022>
- BOROS Lajos (2010): Földrajzi alapkategóriák gazdaságföldrajzi kontextusban. In MÉSZÁROS Rezső (szerk.): *A globális gazdaság földrajzi dimenziói*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 40–56.
- DI CATALDO, Marco (2017): The Impact of EU Objective 1 Funds on Regional Development: Evidence from the U.K. and the Prospect of Brexit. *Journal of Regional Science*, 57(5), 814–839. Online: <https://doi.org/10.1111/jors.12337>
- ESCOBAR, Arturo (2000): Beyond the Search for a Paradigm? Post-Development and Beyond. *Development*, 43(4), 11–14. Online: <https://doi.org/10.1057/palgrave.development.1110188>
- European Commission (2021): *A Bizottság (EU) 2021/1130 végrehajtási határozata (2021. július 5.) a 2021–2027-es időszakban az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap Plusz keretében biztosított támogatásra jogosult régiók, valamint a Kohéziós Alapból nyújtott támogatásra jogosult tagállamok jegyzékének összeállításáról*. Online: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:32021D1130>
- European Commission (2023a): *EU Regional Competitiveness Index 2.0*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Online: <https://doi.org/10.2776/46106>
- European Commission (2023b): *Strategic Foresight Report 2023*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Online: <https://doi.org/10.2792/32296>
- European Commission (2025a): *Az Európai Parlament és a Tanács rendelete az Európai Gazdasági, Társadalmi és Területi Kohéziós, Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési, Halászati és Tengeri, Jóléti és Biztonsági Alap 2028–2034 közötti időszakra történő létrehozásáról, valamint az (EU) 2023/955 és az (EU, Euratom) 2024/2509 rendelet módosításáról*. COM(2025) 565 végleges. 2025. július 16. Online: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:52025PC0565R\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:52025PC0565R(01))
- European Commission (2025b): *Europe's Budget. Cohesion at the Core of EU's Future*. Online: <https://doi.org/10.2776/0784652>
- European Parliament (2016): *Beyond GDP: Regional Development Indicators*. Online: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/577953/EPRS_BRI\(2016\)577953_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/577953/EPRS_BRI(2016)577953_EN.pdf)
- European Parliament (2025): *Az Európai Parlament 2025. május 8-i állásfoglalása a gazdasági és társadalmi kohézióról szóló kilencedik jelentésről (2024/2107(INI))* P10_TA(2025)0098. Online: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-10-2025-0098_EN.html
- Eurostat (2025): *Eurostat Regional Yearbook 2025*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Online: <https://doi.org/10.2785/5478134>
- FARKAS Máté (2018): *A társadalmi-gazdasági fejlődés elméleti és módszertani kérdései a 20. század második felében*. PhD-disszertáció. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem. Online: <https://doi.org/10.15476/ELTE.2018.012>

- FARKAS Máté – SZABÓ Pál (2012): A fejlettség különböző felfogásai és mérései Európában és Magyarországon. *Közép-Európai Közlemények*, 5(1), 86–101.
- IGARI András (2021): Speciális régiótípusok szerepe az európai unió regionális egyenlőtlenségeiben. *Földrajzi Közlemények*, 145(4), 300–316. Online: <https://doi.org/10.32643/fk.145.4.3>
- HAMILTON, Ian (1999): A regionális politika összefüggései. *Regionális Tudományi Tanulmányok*, 4, 33–46.
- HAMILTON, Peter (1992): The Enlightenment and the Birth of Social Science. In HALL, Stuart – GIEBEN, Bram (szerk.): *Formations of Modernity*. Oxford–Cambridge: Polity Press – Blackwell, 17–69.
- KENGyel Ákos (2015): *Kohéziós politika és felzárkózás az Európai Unióban*. Budapest: Akadémiai Kiadó. Online: <https://doi.org/10.1556/9789630597760>
- KOVÁCS Csaba József (2015): Wales periferikus helyzetének és térszerkezetének jellemzői. *Területi Statisztika*, 55(1), 46–59.
- LAWSON, Victoria (2007): *Making Development Geography*. Abingdon, Oxon: Hodder Education.
- NEMES NAGY József (1998) *A tér a társadalomkutatásban*. Budapest: Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület.
- PIKLER Katalin (2016): Az EU területi statisztikai rendszere (NUTS), kapcsolódva a Közép-Magyarország régió kettéválasztásának kérdéséhez. *Tér és Társadalom*, 30(2), 84–88. Online: <https://doi.org/10.17649/TET.30.2.2773>
- SÁRKÁNY Mihály – SOMLAI Péter (2004): A haladástól a kontingenciáig. In SOMLAI Péter (szerk.): *Az evolúció elméletei és metaforái a társadalomtudományokban*. Budapest: Napvilág Kiadó, 11–52.
- SZABÓ Pál (2005): A NUTS rendszer ki- és átalakulása. *Comitatus*, 15(8–9), 7–14.
- SZABÓ Pál (2015): *Régió és térszerkezet az elmélettől a területpolitikáig*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- SZABÓ Pál – FARKAS Máté (2024): A NUTS 2024 területi jegyzék jellemzői. *Comitatus*, 34(251), 199–206. Online: <https://doi.org/10.59809/Comitatus.2024.34-251.199>
- SZABÓ Pál – SZABÓ Tamás (2018): A NUTS 2016 jegyzék új elemei és funkciói. *Comitatus*, 28(230), 30–38. Online: https://epa.oszk.hu/03900/03942/00016/pdf/EPA03942_comitatus_2018_230_030-038.pdf
- SZTOMPKA, Piotr (1993): *The Sociology of Social Change*. Oxford–Cambridge: Blackwell.

